

Waldemar Pałęcki

„Ustanowisz ich książętami po całej ziemi” (Ps 45[44],17) : wstawiennictwo św. Andrzeja apostoła według formularzy mszalnych Kościoła zachodniego

Rocznik Kolbuszowski 14, 249-276

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

„Ustanowisz ich książętami po całej ziemi”

(Ps 45[44],17).

Wstawiennictwo św. Andrzeja apostoła według formularzy mszalnych Kościoła zachodniego

Kult świętych w liturgii ma na celu sakramentalny udział wszystkich wierzących w wydarzeniu Chrystusa. Wspomnienia świętych uwypuklają wyraźnie ten aspekt, gdyż podczas zgromadzenia liturgicznego, które jest widzialną wspólnotą Kościoła, następuje w Chrystusie zjednoczenie ze społecznością zbawionych wszystkich czasów¹. Św. Andrzej apostoł, jeden z pierwszych uczniów Jezusa i brat św. Piotra, od początku istnienia Kościoła odbiera szczególną cześć. Był on pierwszym powołanym przez Pana i on sam przyprował do Mesjasza swojego brata – św. Piotra. Według tradycji ojców Kościoła św. Andrzej głosił Ewangelię w Scytii, w Poncie, w Kapadocji i w Bitynii. Jego męczeńska śmierć na krzyżu w Patras przypieczętowała działalność ewangelizacyjną w Achai².

Od pierwszych wieków w dzień wspomnienia męczeńskiej śmierci chrześcijanie wspólnie spotykali się na modlitwie, która była wieńczona Eucharystią – *łamaniem chleba*, a następnie ucztą braterską. Msza święta stanowiąca najważniejszy przejaw kultu świętych stała się jednocześnie dziękczynieniem za chwałę, którą Bóg udzielił danemu świętemu. Poprzez sprawowaną liturgię człowiek przeżywa wraz ze świętującą wspólnotą wejście świadka Chrystusa do wiecznej chwały, gdyż liturgia ta prowadzi do ścisłego mistycznego zjednoczenia z danym świętym. Takie ujęcie ofiary Mszy świętej ukazuje, że wspólnota Kościoła staje się w Chrystusie

¹ Por. H. Auf der Maur, *Feste und Gedenktage der Heiligen*, w: *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft*, t. VI/1, red. H. B. Meyer, Regensburg 1994, s. 268-269.

² *Księga imion i świętych*, oprac. H. Fros, F. Sowa, t. I, Kraków 1997, kol. 161-162.

mistyczną jednością ze świętymi, gdyż człowiek ma udział w tym samym źródle uświęcenia, jakie stanowi Misterium Paschalne uobecniane w Eucharystii³. Dzięki Ofierze eucharystycznej stale płynie chwała ku czci świętego, dlatego w pierwszych wiekach chrześcijaństwa sprawowano za (*pro*) niego Mszę świętą⁴.

W tradycji Kościoła szczególnym wyrazem czci są teksty mszalne przeznaczone na święto św. Andrzeja. W nich bowiem oddano wyraz pobożności ludu, który sięga czasów starożytności chrześcijańskiej oraz poprawności teologicznej. W Eucharystii, która jest aktualizacją wydarzenia paschalnego, wraz z męką Chrystusa ma miejsce uobecnienie misterium cierpienia i chwały Apostoła. Od strony historii liturgii interesującym zagadnieniem jest spojrzenie na ten kult przez pryzmat własnych formularzy mszalnych towarzyszących temu świętowaniu. Pozwoli to wskazać na istotne treści dotyczące kultu św. Andrzeja podczas celebracji Eucharystii.

1. Formularze mszalne doby średniowiecza

Najstarsze teksty liturgiczne, przeznaczone na Mszę świętą, zostały zapisane w tzw. sakramentarzach. Były to księgi zawierające m. in. modlitwy prezydencjalne Eucharystii i były przeznaczone dla celebransa⁵. Jednym z najstarszych zachowanych sakramentarzy, który ma bardziej charakter luźnej kompozycji złożonej z oddzielnych kart, czyli tzw. *libelli*, jest kodeks z Werony oznaczony sygnaturą 85. Kodeks ten pochodzi z VI wieku. Jest on świadkiem liturgii Kościoła rzymskiego, a jego kompilatorem mógł być Ursicino z Werony (zm. po 517)⁶.

W *Libelli* z Werony występują cztery formularze mszalne prze-

³ Por. H. Fros, *Kult świętych w rozwoju historycznym i w liturgii Kościoła*, w: tenże, *Wprowadzenie do Mszy o świętych*, cz. 1, Warszawa 1980, s. 61-63.

⁴ Por. J. Salij, *Modlitwa za świętych w liturgii rzymskiej*, w: *Studia teologicznodogmatyczne*, t. I, Warszawa 1974, s. 192-249.

⁵ W. Pałęcki, *Sakramentarz*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. XVII, Lublin 2012, kol. 901-903.

⁶ Kodeks ten doczekał się wielu krytycznych wydań począwszy od XVIII w. Formularze mszalne przeznaczone były na prawie wszystkie dni w roku. Zostały one ułożone według kalendarza i charakterystycznym jest, że *temporale* przeplata się z *sanctorale*. Podobnie wyróżniającą cechą jest występowanie po kilka formularzy przeznaczonych na ten sam dzień świąteczny. Mógł być on używany w bazylikach cmentarnych Rzymu, gdzie sprawowano liturgię ku czci męczenników szczególnie z racji przypadającej rocznicy ich śmierci. Autorami tego zbioru mogli być papieże, począwszy od Syrycjusza (zm. 398). Oprócz tekstów liturgicznych pochodzących z tradycji rzymskiej zbiór ten, zdaniem badaczy, zawiera również teksty ambrożyjskie, galijskie, z Rawenny oraz Akwilei; por. J. W. Boguniowski, *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce*, Kraków 2001, s. 59-62.

znaczone na święto św. Andrzeja apostoła⁷. Zamieszczone zostały w sekcji 39 zatytułowanej *Pridie kalendas decembres. Natale sancti Andree apostoli*. W tym najstarszym świadectwie dotyczącym celebracji Eucharystii w Kościele rzymskim święto to zostało wpisane pod dniem 30 listopada⁸. Wszystkie cztery formularze składają się z następujących części: *oratio, secreta, praefatio* i *oratio super populum* i pozwalają uchwycić najistotniejsze treści teologiczne.

Pierwszy z tych formularzy rozpoczyna się od oracji: *Da nobis, quaesumus, domine deus noster...*⁹, w której proszono o szczególne wstawiennictwo św. Andrzeja, przypominając, że w apostołach Bóg dał swemu Kościołowi podstawy niebiańskiego urzędu. Przywołując moc wstawiennictwa tego świętego, kapłan prosił dla wszystkich o wieczne zbawienie. Na uwagę zasługuje użyte w tekście łacińskim określenie: *rudimenta*, które w tekstach liturgicznych przywoływane było w momencie chrztu. Pojęcie to odnosiło się do podstawowych prawd wiary chrześcijańskiej¹⁰. O to szczególne wstawiennictwo proszono Pana, składając dary ofiarne, kiedy odmawiano modlitwę: *Respice, quaesumus, domine...*¹¹ Dary te składane są ze względu na wspomnienie zasług św. Andrzeja apostoła z prośbą o jego wstawiennictwo. Motywem do wychwalania Boga jest fakt, że On właśnie w apostołach założył fundamenty swego Kościoła. Do tego grona należał również św. Andrzej apostoł, dlatego w motywie prefacji pojawia się myśl, aby ze względu na ten fakt nie ustawać w oddawaniu czci Bogu¹². W skuteczność Eucharystii wyznawano wiarę słowami modlitwy po Komunii św.: *Sumpsimus, domine...*¹³, ciesząc się z uroczyści ku czci św. Apostoła i po

⁷ L. Eizenhöfer, P. Siffrin, L. C. Mohlberg, *Sacramentarium Veronense (Cod. Bibl. Capit. Veron. LXXXV [80])*, Roma 1994, s. 155-157 [dalej: Ve].

⁸ Według komputystyki rzymskiej pierwszy dzień (*pridie*) grudniowy to 30 listopada; *Martyrologium Romanum Editio Princeps (1584). Edizione anastatica, Introduzione e Appendice a cura di Manlio Sodi – Roberto Fusco*, Città del Vaticano 2005, s. 401.

⁹ „Da nobis, quaesumus, domine deus noster, beati apostoli tui Andree intercessionibus subleuari; ut per quos aeclesiae tuae superni muneris rudimenta donasti, per eos subsidia perpetuae salutis impendas”; Ve, nr 1219.

¹⁰ Cz. Krakowiak, *Katechumenat chrzcielny dorosłych w Kościele posoborowym*, Lublin 2003, s. 97.

¹¹ „Respice, quaesumus, domine, munera, quae pro beati Andree apostoli tui commemoratione deferimus suppliciter exorantes, ut eius interuentionibus adiubemur, pro cuius meritis immolantur”; Ve, nr 1220.

¹² „Uere dignum: qui aeclesiam tuam in apostolicis tribuisti consistere fundamentis. De quorum collegio beati Andree solemniter celebrantes tua, domine, praeconia non tacemus”; Ve, nr 1221.

¹³ „Sumpsimus, domine, diuina mysteria, beati apostoli tui Andree festiuitate laetantes: quae sicut tuis sanctis ad gloriam, ita nobis, quaesumus, ad ueniam prodesse perficias”;

przyjęciu boskich misteriów (*divina mysteria*). Tak jak one przysparzają chwały świętym, tak proszono, aby były pomocne w osiągnięciu łaski. Ostatnia modlitwa tego formularza, modlitwa nad ludem: *Tribue, domine...*¹⁴ wyrażała pragnienie, aby lud wierny tak, jak z wielką radością serca oddawał cześć św. Andrzejowi, tak też nią napełniony zawsze naśladował go w swoim życiu.

O właściwą radość świętowania i obchodzenia święta ku czci św. Andrzeja kapłan prosił słowami oracji drugiego formularza: *Supplices te rogamus...*¹⁵. Skoro Bóg rozświetlił ten dzień w wychwalaniu Jego majestatu poprzez obchodzenie narodzin dla nieba św. Andrzeja, proszono, aby wiernym udzielił wzrostu w wierze i hojności w pobożności. Określenie: *sacer natus* powraca do najstarszej formy określania męczeństwa w chrześcijaństwie i jego związku z celebrowaną w tym dniu Eucharystią, która nawiązuje do starorzymskiej praktyki odbywania uczt (*refrigerium*) w dzień wspomnienia zmarłych¹⁶. Składając dary, które mają na celu przypomnienie uroczystości ku czci św. Andrzeja, lud świętujący – słowami kapłana – prosił o oczyszczenie umysłów. Według drugiego formularza kapłan odmawiał wówczas modlitwę: *Sacrandum tibi...*¹⁷ W prefacji celebrans wspominał nie tylko o przelaniu krwi przez św. Andrzeja, ale również jego pokrewieństwo ze św. Piotrem: nie tylko fizyczne, ale również w powołaniu, we wspólnocie wiary i godności w kolegium apostołskim. Tak jak ci apostołowie w łasce Boga byli związani na ziemi, kapłan prosił, aby również odbierali w królestwie niebieskim chwałę (*in regno caelorum neceret et corona*)¹⁸. Po przyjęciu świętych darów słowami modlitwy: *Prosit nobis...* błagano natomiast, aby za wstawiennictwem wszystkich świętych wierni zostali

Ve, nr 1222.

¹⁴ „Tribue, domine, quaesumus, familiae tuae, ut exultationem cordis sui, quam de beati Andreae apostoli tui ueneratione percepit, et secunda concelebrat, et tota semper mente sectetur”; Ve, nr 1223.

¹⁵ „Supplices te rogamus, deus: competentibus gaudiis diem nos celebrare concedas, quo maiestatis tuae confessione magnifica beati apostoli tui Andreae sacer natus inluxit; pariterque nobis deuotionis huius tempora largiora tribuas et profectum”; Ve, nr 1224.

¹⁶ E. Enss, *Refrigerium*, LThK VIII, Freiburg im Breisgau 1999, kol. 960.

¹⁷ „Sacrandum tibi, domine, munus offerimus, quo beati Andreae sollemnia recolentes, purificationem quoque nostris mentibus inploramus”; Ve, nr 1225.

¹⁸ „Uere dignum: in festiuitate praesenti, quo beati Andreae apostoli tui uenerandus sanguis effectus est. Qui gloriosi apostoli tui Petri pariter sorte nascendi, consortia fidei, / apostolicae collegio dignitatis et martyrii est claritate germanus; ut quos in huius uitae cursu gratia tua tot uinculis pietatis obstrinxerat, similis in regno caelorum neceret et corona”; Ve, nr 1226.

uwolnieni od śmiertelnych win i stali się uczestnikami wiecznej łaski¹⁹. Prosząc więc o te dary w modlitwie nad ludem *Esto protector...*²⁰, błagano, aby Pan stał się łaskawym obrońcą dla swego ludu i przewodnikiem, tak, aby przez wstawiennictwo świętych nie tylko otrzymał dar odpuszczenia grzechów, ale by również lepiej postępował w życiu, w doczesności obdarzał go Pan potrzebnymi pociechami i udzielił w wieczności obiecanych darów.

Boga, jako dawcę wszelkich cnót i wszelkich dóbr, przyzywano w oracji trzeciego formularza ku czci św. Andrzeja: *Omnium uirtutum, deus, bonorumque largitor...*²¹ Celebrans prosił na początku Eucharystii, aby wstawiennictwo apostołów zawsze wspierało wiernych i by ci święci stali się dla nich obrońcami. Tym bardziej mieli mieć świadomość tego wstawiennictwa, kiedy składają ofiary, ufając, że będą mieli udział w powiększeniu dóbr²². Słowami prefacji związanej z tym formularzem wychwalano Stwórcę, który dzięki oddawaniu czci Jego imieniu oraz przez wstawiennictwo świętych daje wierzącym zbawienne leki. Prefacja ta prawdopodobnie była odmawiana w wigilię święta św. Andrzeja. Na ten fakt wskazuje wspomnienie w tekście tej prefacji ofiarowania postu składanego *przed oczy boskiego majestatu (festa praeuenientes oculis tuae maiestatis)*. Błagano także, aby wierni jednocześnie uzyskali zbawienne umiarkowanie zarówno odnośnie do duszy jak i ciała, a w przyszłości czynili postępy w sposobie życia i przygotowali się do nowego narodzenia przez opanowanie zmysłów i czystość ciała²³. O pouczanie i wspieranie poprzez obchodzenie uroczystości ku czci św. Andrzeja kapłan prosił natomiast w modlitwie po Komunii²⁴. Również

¹⁹ „Prosit nobis, quaesumus, domine, sacramenti tui perceptio salutaris pro tuorum commemoratione sanctorum; ut nos et a uitiiis mortalitatis expediat, et perpetuae socios miserationis efficiat”; Ve, nr 1227.

²⁰ „Esto protector, domine, populi tui propitiatus et rector, eique depraeantibus sanctis tuis remissionem tribue peccatorum; presta uitae melioris effectum, temporalia benignus praeue solacia, et aeternitatis promissa dona largire”; Ve, nr 1228.

²¹ „Omnium uirtutum, deus, bonorumque largitor: da, quaesumus, ut beati apostoli tui Andreae semper nobis adsint et honoranda sollemnia et desiderata praesidia”; Ve, nr 1229.

²² „Oblatis muneribus, domine, plebs fidelis exultet: quia pariter apostolicae gaudia passionis et in eis te praedicare mirabilem confidit ad suae pertinere salutis augmenta”; Ve, nr 1230.

²³ „Uere dignum: qui per cultum nominis tui, uenerationemque sanctorum nobis remedia mirabiliter operaris. Hoc ipso namque ieiunio, quod beati apostoli tui Andreae festa praeuenientes oculis tuae maiestatis offerimus, simul et continentiam salutarem capiamus mentis et corporis; et profutura nobis obseruatione proficiamus, et mitigatis sensibus corporis puriores tantis nataliciis praeparemur”; Ve, nr 1231.

²⁴ „Erudiamur, domine, quaesumus, his celebratibus et iuuemur, quibus beati apostoli Andreae caelestem nobis tribuant martyria praeuenta laetitiam”; Ve, nr 1232.

modlitwa nad ludem to błaganie, aby lud chrześcijański cieszył się pewnym wstawiennictwem św. Andrzeja²⁵.

Ostatni z formularzy zamieszczonych w *Libelli* z Werony rozpoczął się od oracji: *Majestatem tuam...*²⁶ Słowa tej modlitwy kapłan prosił Boga, który dał św. Andrzeja jako nauczyciela i przewodnika, aby ten święty nieustannie wstawiał się za ludem. Składane na ołtarzu dary miały również uprosić to wstawiennictwo, tym, którzy obchodzą święto ku czci św. Andrzeja²⁷. W prefacji wychwalano natomiast upragniony dzień wspaniałego męczeństwa, w którym św. Andrzej okazał się równy św. Piotrowi w głoszeniu i wyznawaniu Chrystusa, i zajął wraz z nim godne miejsce zarówno poprzez mękę, jak i w chwale²⁸. Dlatego w modlitwie po Komunii proszono Boga, aby nie raniły Go żadne ziemskie przyjemności, którym ulegliby wierni²⁹. W ostatniej modlitwie celebrans błagał, aby Bóg napełnił umysł wiernych tymi darami, które w pobożności naśladował i zasłużył na udział w wieczności³⁰.

Drugim ważnym świadkiem liturgii mszalnej ku czci św. Andrzeja apostoła jest Sakramentarz Gelazjański Starszy, kodeks sięgający w swej treści pierwszych pięciu wieków chrześcijaństwa, który powstał około VII wieku. Sakramentarz ten służył podczas celebracji Mszy św. w kościołach tytularnych. Zachowany egzemplarz w Bibliotece Watykańskiej o sygnaturze Cod. Vat. Reg. Lat. 316 pochodzi najprawdopodobniej z około 750 roku i powstał pod Paryżem, w Chelles lub w Saint-Denis³¹. W porównaniu z wcześniejszym zbiorem formularzy z Werony w Sakramentarzu Gelazjańskim występują trzy formularze mszalne ku czci św. Andrzeja i obejmują sekcje

²⁵ „Referat, domine, populus christianus, quos pia deuotione praesumpsit, sancte gratulationis effectus: ut beati apostoli tui Andreae simul fiat et ueneratione iucundus et intercessione securus”; Ve, nr 1233.

²⁶ „Maiestatem tuam, domine, suppliciter exoramus, ut sicut aeclesiae tuae sanctus Andreas apostolicus extitit praedicator et rector, ita sit perpetuus suffragator”; Ve, nr 1234.

²⁷ „Beati apostoli Andreae, domine, sollemnia recensemus, ut eius auxilio tua beneficia capiamus, pro quo tibi hostias laudis offerimus”; Ve, nr 1235.

²⁸ „Uere dignum: adest enim dies magnifici uotiuu martyrii, quo uenerandus Andreas germanum se beati apostoli Petri tam praedicatione Christi tui quam confessione monstrauit, et apostolicae numerum dignitatis simul passione suppleuit et gloria; ut quibus erat una causa certaminis, una retributio esset et praemii”; Ve, nr 1236.

²⁹ „Quaesumus, omnipotens deus, ne nos mundanis sauciari patiaris incursibus, quos tuae prouidentiae constitutis apostolica praesidia non relinquunt”; Ve, nr 1237.

³⁰ „Presta, domine, quaesumus, aeclesiam tuam sub tantis gaudere principibus, et intellectu capere quod deuotione sectatur; ut tuis dispositionibus gubernata, quos praesenti ueneratur obsequio, participatione perpetua contingere mereantur”; Ve, nr 1238.

³¹ J. W. Boguniowski, s. 73.

od 68-70 w *sanctorale* znajdującym się w drugiej księdze. Odpowiednio są one przeznaczone na wigilię święta, w sam dzień oraz oktawę. Formularze te nie zawierały już modlitwy nad ludem³².

Pierwszy z formularzy tego zbioru przeznaczony był na wigilię św. Andrzeja: *In Uigilia Sancti Andree. III Kalendas Decembris* i jest wyraźnym świadectwem, że święto to obchodzono z wigilią i oktawą. Rozpoczyna się od oracji: *Tuere nos...*³³ Kapłan zwracał się do miłosiernego Boga, aby zawsze rządził i strzegł tych, którzy obchodzą wigilię narodzin dla nieba św. Andrzeja. Podobnie w sekrecie *Apostolicae reuerenciae culmen...*³⁴ składano prośby, aby lud wiernie wypełniał zobowiązania i doznawał pomocy. Również słowa prefacji wskazywały na to, że przygotowywano się do świętowania zasług św. Andrzeja poprzez post zachowywany w wigilię święta³⁵. Jest on określany jako dziesięcina postna (*decato ieiunio*). Przyjęte święte dary w dzień wigilii św. Andrzeja miały zawsze oczyszczać i bronić. Kapłan w modlitwie po Komunii modlił się również, aby zarówno sakramenty, jak i wstawiennictwo św. Andrzeja apostoła, prowadziły wiernych do osiągnięcia wiecznego zbawienia³⁶.

Drugi formularz mszalny w Sakramentarzu Gelazjańskim Starszym przeznaczony był na sam dzień święta: *Item In Natale Eiusdem. Pridie Kalendas Decembris*. W oracji tego dnia: *Maiestatem tuam...*³⁷ kapłan pokornie błagał majestat Boga, aby święty Andrzej, który był nauczycielem i przewodnikiem Kościoła, wstawiał się za wiernymi. W formularzu tym po kolekcie występuje druga oracja: *Beatus Andreas...*³⁸ W tej modlitwie wstawiennictwo św. Andrzeja dotyczyło uwolnienia wiernych ze wszystkich

³² L. C. Mohlberg, *Liber Sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli (Cod. Vat. Reg. lat. 316/Paris Bibl. Nat. 7193, 41/56 Sacramentarium Gelasianum)*, Roma 1960, s. 164-165 [dalej: GeV].

³³ „Tuere nos, misericors deus, et beati Andree apostoli tui cuius natalicia praeuenimus, semper guberni praesidiis”; GeV, nr 1076.

³⁴ „Apostolicae reuerenciae culmen offerimus sacris mysteriis inbuendum; praesta, domine, quaesumus, ut beati Andree suffragis cuius natalicia praeimus, hic plebs tua semper et sua uota depromat et desiderata percipiat”; GeV, nr 1077.

³⁵ „Uere dignum: reuerenciae tuae decato ieiunio gratulantes, quo apostolica beati Andree merita desideratis praeuenimus officiis et ad eandem caelebrandam solempniter praeparemus”; GeV, nr 1078.

³⁶ „Purificent semper et muniant tua sacramenta nos, domine, et beati Andree apostoli tui intercessione ad perpetuae ducant saluacionis effectum”; GeV, nr 1079.

³⁷ „Maiestatem tuam, domine, suppliciter exoramus, ut sicut aeclesiae tuae sanctus Andreas apostolus extitit praedicator et rector, ita sit pro nobis perpetuus suffragator”; GeV, nr 1080.

³⁸ „Beatus Andreas pro nobis, domine, quaesumus, impleret apostolus, ut et nostris reatibus absoluti cunctis etiam periculis eruamur”; GeV, nr 1081.

grzechów. Kapłan prosił, aby wierni wsparci jego orędownictwem, wyrwali się z wszelkich niebezpieczeństw. Wstawiennictwa św. Andrzeja upraszano w modlitwie nad darami: *Sacrificium nostrum...*³⁹ Sam św. Andrzej w modlitwie miał polecać ofiarę składaną Bogu, tak, aby została przyjęta przez Jego zasługi. Znajdujący się w tym formularzu tekst prefacji występował już w pierwszym formularzu ku czci św. Andrzeja w *Libelli* z Werony⁴⁰. Ostatnia natomiast modlitwa tego formularza, modlitwa po Komunii: *Beati Andreae apostoli...*⁴¹, to prośba, aby wstawiennictwo św. Andrzeja apostoła wspierało wiernych, ze względu na którego w obchodzoną uroczystość zostały przyjęte sakramenty.

Ostatni formularz mszalny był przeznaczony na zakończenie oktawy ku czci św. Andrzeja: *In Octabas Sancti Andreae Apostoli. VII Idus Decembris*. Jest on najkrótszy ze wszystkich pozostałych, gdyż zawiera tylko trzy modlitwy. W oracji: *Protegat nos...*⁴² błagano, aby Pan strzegł tych, którzy obchodzą uroczystość ku czci św. Andrzeja. Prosił, aby wierni doznawali jego obrony, ze względu na oczekiwanie nieustannego jego wstawiennictwa. Również w modlitwie nad darami: *Indulgenciam...*⁴³ błagano, aby składane dary wyjednały modlącym się przebaczenie. Ponownie kapłan prosił o wstawiennictwo św. Apostoła – wiernego herolda imienia Chrystusa – i o modlitwę błagalną w modlitwie po Komunii *Adiuuet familiam...*⁴⁴ Formularze przeznaczone na wigilię i sam dzień świętowania występowały w wielu późniejszych odpisach. Przykładem jest Sakramentarz z Pragi⁴⁵.

Wśród sakramentarzy od VIII wieku ważną rolę odegrał Sakramentarz Gregoriański, który został przesłany przez papieża Hadriana I (772-795) na dwór Karola Wielkiego (zm. 814). Posługiwanie się tym sakramentarzem

³⁹ „Sacrificium nostrum tibi, domine, quaesumus, beati Andreae precacio sancta conciliet, et ut cuius honorem solempniter exhibetur, meritis efficiatur acceptum”; GeV, nr 1082.

⁴⁰ „Uere dignum: qui aecclesiam tuam in apostolicis tribuisti consistere fundamentis; de quorum collegio beati Andreae solempnia caelebrantes tua, domine, praeconia non tacemus”; GeV, nr 1083.

⁴¹ „Beati Andreae apostoli tui, domine, quaesumus, intercessione nos adiuua, pro cuius solempnitate percipimus tua sancta laetantes”; GeV, nr 1084.

⁴² „Protegat nos, domine, saepius beati Andreae apostoli repetita solempnitas, ut cuius patrocinia sine intermissione recolimus, perpetua defensione senciamus”; GeV, nr 1085.

⁴³ „Indulgenciam nobis praebeant haec munera, quaesumus, domine, largiorem, quae uenerabilis Andreae suffragiis offerunt”; GeV, nr 1086.

⁴⁴ „Adiuuet familiam tuam tibi, domine, supplicando uenerandus Andreas apostolus tuus, et pius interuentor efficiat, qui tui nominis extitit praedicator”; GeV, nr 1087.

⁴⁵ A. Dold, L. Eizenhöfer, *Das Prager Sakramentar [Cod. O. 83 (Fol. 1-120) der Bibliothek des Metropolitankapitels]*, Beuron 1949, s. 115*.

na terenie całego cesarstwa miało przyczynić się do ujednolicenia liturgii rzymskiej na Zachodzie. Sakramentarz ten, zwany powszechnie *Hadrianum*, jest świadkiem liturgii papieskiej i został przesłany za pośrednictwem opata z Rawenny. Sam jednak Sakramentarz typu przedhadriańskiego znany był od VII wieku. Na podstawie tego egzemplarza sporządzano odpisy kodeksów, których używano w kościołach frankońskich. Do najstarszych należy *Sakramentarz z Cambrai 159/164 z Północnej Francji*⁴⁶.

W Sakramentarzu Gregoriańskim – Hadriańskim występują dwa formularze mszalne ku czci św. Andrzeja apostoła i znajdują się odpowiednio w sekcji 183 i 184⁴⁷. Pierwszy z nich dotyczy wigilii święta i jest zatytułowany: *III Kalendas Decembres Id est XXVIII Die Mensis Nouembris. Uigilia Sancti Andreae*. W oracji *Quaesumus omnipotens...*⁴⁸ błagano o wyproszenie przez św. Andrzeja obrony, tak, aby wierni zostali uwolnieni od wszelkich win i niebezpieczeństw. Modlitwa nad darami: *Sacrandum tibi domine...*⁴⁹ oraz prefacja⁵⁰, którą odmawiano również w sam dzień uroczystości, były znane z *Libelli* z Werony: *secreta* występowała w drugim formularzu, natomiast prefacja w pierwszym formularzu tejże księgi liturgicznej. Ostatnia modlitwa po Komunii: *Perceptis domine...*⁵¹, wyrażała prośbę, aby przyjęte dary, które zostały złożone ku czci św. Andrzeja dla upamiętnienia jego męczeńskiej śmierci, stały się dla przyjmujących lekarstwem.

Formularz mszalny, który przypada w sam dzień uroczystości zatytułowany: *Pridie Kalendas Decembres Id Est XXX Die Mensis Nouembris Natale Sancti Andreae Apostoli*. Formularz ten rozpoczynał się od znanej modlitwy: *Maiestatem tuam domine...*⁵², która występowała w czwartym for-

⁴⁶ Boguniowski, *Rozwój historyczny ksiąg*, s. 78.

⁴⁷ Por. J. Deshusses, *Le Sacramentaire Gregorien. Ses Principales Formes d'apres les plus anciens Manuscrits*, v. 1, Fribourg 1971, s. 291-294 [dalej: GrH].

⁴⁸ „Quaesumus omnipotens deus ut beatus andreas apostolus pro nobis imploret auxilium, ut a nostris reatibus absoluti a cunctis etiam periculis exuamur”; GrH, nr 766.

⁴⁹ „Sacrandum tibi domine munus offerimus quod beati andreae sollemnia recolentes, purificationem quoque nostris mentibus imploramus”; GrH, nr 767.

⁵⁰ „UD et iustum est aeguum et salutare, nos tibi semper et ubique gratias agere, domine sancte pater omnipotens aeterne deus, per christum dominum nostrum. Quia ecclesiam tuam in apostolicis tribuisti consistere fundamentis de quorum collegio beati andreae sollemnia caelebrantes tua domine praeconia non tacemus. Et ideo cum angelis et archangelis cum thronis et dominationibus, cumque omni militia caelestis exercitus ymnum gloriae tuae canimus sine fine dicentes”; GrH, nr 768.

⁵¹ „Perceptis domine sacramentis suppliciter exoramus ut intercedente beato andrea apostolo tuo quae pro illius ueneranda gerimus passione, nobis proficiant ad medellam”; GrH, nr 769.

⁵² „Maiestatem tuam domine suppliciter exoramus, ut sicut ecclesiae tuae beatus andreas apostolus extitit praedicator et rector, ita apud te sit pro nobis perpetuus intercessor”;

mularzu w *Libelli* z Werony oraz w sam dzień uroczystości w Sakramentarzu Gelazjańskim Starszym. W porównaniu jednak z wcześniejszymi źródłami, występują drobne różnice w tekście: słowo: *suffragator* – *obrońca* zmieniono w Sakramentarzu Gregoriańskim na wyrażenie *intercessor* – *orędownik*. Modlitwa nad darami: *Sacrificium nostrum...*⁵³ również występowała w Sakramentarzu Gelazjańskim. Ostatnia modlitwa została zatytułowana *ad completa* i rozpoczęła się od wezwania: *Sumpsimus Domine...*⁵⁴ Modlitwa ta również znana była w pierwszym formularzu w *libelli* z Werony. Występowanie we wcześniejszych źródłach wskazuje na ukształtowanie się już teologicznego wyrażania czci wobec św. Andrzeja apostoła.

W Sakramentarzu Gregoriańskim – Hadriańskim w sam dzień święta umieszczono jeszcze cztery modlitwy do wyboru, które przewodniczący liturgii odmawiał podczas niesporów. Dwie pierwsze były już znane z wcześniejszych zbiorów. Pierwsza *Da nobis quaesumus...*⁵⁵ w *Libelli* z Werony odmawiana była jako oracja w pierwszym formularzu mszalnym. Druga natomiast: *Adiuuet ecclesiam...*⁵⁶ znajduje się jako *postcommunio* w Sakramentarzu Gelazjańskim Starszym w formularzu występującym na zakończenie oktawy ku czci św. Andrzeja. Trzecia modlitwa: *Deus qui es sanctorum...*⁵⁷ była pokornym zwróceniem się do Boga, który będąc blaskiem swoich świętych, uświęcił obchodzony dzień męczeństwem św. Andrzeja. Za jego wstawiennictwem kapłan prosił, aby wierni, którzy cieszą się z obchodzenia wspomnienia narodzin dla nieba Apostoła, w miłosierdziu Bożym byli chronieni ze względu na przykłady i zasługi tego świętego. Ostatnia modlitwa *Exaudi domine...*⁵⁸ to błaganie o wstawiennictwo św. Andrzeja za lud wierny, aby przy pomocy Boga w pobożności i pokoju mógł mu służyć.

Księgi przesłane na dwór Pepina Małego i Karola Wielkiego, za-

GrH, nr 770.

⁵³ „Sacrificium nostrum tibi domine quaesumus beati andreae precatio sancta conciliet, ut cuius honore sollempniter exhibetur, meritis efficiatur acceptum”; GrH, nr 771.

⁵⁴ „Sumpsimus domine diuina mysteria beati andreae festiuitate laetantes quae sicut tuis sanctis ad gloriam, ita nobis quaesumus ad ueniam prodesse perficias”; GrH, nr 773.

⁵⁵ „Da nobis quaesumus domine deus noster beati apostoli tui andreae intercessionibus subleuari ut per quos ecclesiae tuae superni muneris rudimenta donasti, per eos subsidia perpetuae salutis impendas”; GrH, nr 774.

⁵⁶ „Adiuuet ecclesiam tuam tibi domine supplicando beatus andreas apostolus et pius interuentor efficiat quod tui nominis extitit praedicator”; GrH, nr 775.

⁵⁷ „Deus qui es sanctorum tuorum splendor mirabilis, qui hunc diem beati andreae martyrio consecrasti, da ecclesiae tuae de eius natalicia semper gaudere ut apud misericordiam tuam exemplis eius protegamur et meritis”; GrH, nr 776.

⁵⁸ „Exaudi domine populum tuum cum sancti apostoli tui andreae patrocinio supplican-tem, ut tuo semper auxilio, secura tibi possit deuotione seruire”; GrH, nr 777.

również Sakramentarz Gelazjański Starszy oraz Sakramentarz Gregoriański – Hadriański, posłużyły do skompilowania nowych ksiąg, które uzupełniano nowymi tekstami. W ten sposób powstawały księgi zwane Sakramentarzami Gelazjańskimi Młodszy, albo Sakramentarzami Gelazjańskimi z VIII wieku. Prototyp powstał na polecenie Pepina w 750 roku w opactwie Flavigny w Burgundii. Wprawdzie struktura tego sakramentarza jest gregoriańska, ale formularze w większości gelazjańskie⁵⁹. Przykładem tego typu księgi jest Sakramentarz z Monza datowany na wieki IX-X. Występujący tu formularz mszalny na wigilię św. Andrzeja w całości został zaczerpnięty z Sakramentarza Gregoriańskiego, podobnie jak oracja i *secreta* w sam dzień święta. Modlitwa po Komunii natomiast ma swoje źródło w Sakramentarzu Gelazjańskim Starszym⁶⁰. Na podkreślenie zasługuje znajdująca się tu prefacja. Wprawdzie niektóre sformułowania występowały we wcześniejszych zbiorach, ale została ona znacznie rozszerzona w porównaniu z wcześniejszymi tekstami⁶¹. Wychwalając Boga, kapłan słowami tej prefacji dziękował, że św. Andrzej naśladował Chrystusa zarówno w życiu doczesnym, jak też zasłużył sobie, aby naśladować go również w sposobie śmierci. Po ukrzyżowaniu w sobie ziemskich pragnień został przybity do krzyża. Obydwaj więc bracia rybacy: zarówno św. Andrzej, jak i św. Piotr razem zostali wyniesieni do nieba „za pomocą” krzyża. Ci, którzy ponieśli tę samą walkę, otrzymali tę samą zapłatę. Tekst tej prefacji ma swe źródło w Sakramentarzu z Gellone i Sakramentarzu z St. Gallen⁶².

Oprócz formularzy mszalnych, znajdujących się w sakramentarzach średniowiecznych, liturgii towarzyszyły śpiewy zamieszczone w oddzielnych antyfonarzach mszalnych. Jednym z najstarszych przykładów jest antyfonarz mszalny przypisywany św. Grzegorzowi Wielkiemu (590-604). Występują tu śpiewy przeznaczone na wigilię św. Andrzeja apostoła i w sam dzień świąteczny⁶³. W wigilię celebrację Eucharystii rozpoczynano

⁵⁹ J. W. Boguniowski, s. 75.

⁶⁰ A. Dold, K. Gamber, *Das Sakramentar von Monza (Im cod. F1/101 der dortigen Kapitelsbibliothek)*, Beuron 1957, s. 50*.

⁶¹ „Adest enim nobis dies magnifice uota mysterii. Qua uenerandus andreas germanum se gloriosi apti tui petri tam predicatione xpi tui quam conuersatione monstrauit. Ut id quod libera predicaueerat uoce nec pendens taceret in cruce. Auctoremque uite perennis tam[en] in hac uita sequi quam in mortis genere meruit imitari: Ut cuius precepto terrena in semetipso crucifixerat desideria eius exemplo ipso patibulo figeretur: Utrisque igitur germani piscatores ambo cruce eleuantur ad celum. Ut quos in huius uite cursu gratia tua tot uinculis pietatis obstrinxerat singulos in regno celorum neceret et corona: Et quibus erat una causa certaminis una retributio esset et premii”; tamże, s. 50*-51*.

⁶² Tamże, s. 50*.

⁶³ Gregorius I, *Liber antiphonarius. Ordinatus per circulum anni*, PL 78, 709.

od introitu: *Dominus secus mare Galileae vidit duos fratres, Petrum et Andream, et vocavit eos: Venite post me, faciam vos fieri piscatores hominum* (Mt 4,18-19) – „Pan ujrzał obok Jeziora Galilejskiego dwóch braci, Piotra i Andrzeja, i powiedział do nich: Pójdźcie za mną, uczynię was rybakami ludzi”, któremu towarzyszył Psalm 19: *Coeli enarrant...* – „Niebiosa głoszą...”. Graduał tworzyły wersy: *Nimis honorati sunt* wraz z werselem *Dinumerabo eos* (Ps 139[138],18). Podczas ofertorium wykonywano antyfonę: *Gloria, et honore* (Ps 8, 6). Na Komunię św. śpiewano natomiast antyfonę: *Venite post me: faciam vos fieri piscatores hominum; at illi continuo, relictis retibus, secuti sunt Dominum* (Mt 4,19-20) – „Pójdźcie za mną, uczynię was rybakami ludzi. A oni natychmiast opuściwszy sieci poszli za Panem”. W sam dzień świąteczny introit brzmiał: *Mihi autem nimis honorati sunt amici tui, Deus: nimis confortatus est principatus eorum* (Ps 139[138],17) – „Jak nieocenione są dla mnie myśli Twe, Boże, jak jest ogromna ich ilość” wraz z werselem *Domine, probasti me et cognovisti me: tu cognovisti sessionem meam et resurrectionem meam* (Ps 139[138],1-2) – „Panie, przenikasz i znasz mnie. Ty wiesz, kiedy siadam i wstaję”. Graduał natomiast *Constitues eos principes super omnem terram: memores erunt nominis tui, Domine. V. Pro patribus tuis nati sunt tibi filii: propterea populi confitebuntur tibi* (Ps 45[44],17-18) – „Niech twoi synowie zajmą miejsce twych ojców; ustanów ich książętami po całej ziemi! Przez wszystkie pokolenia upamiętnię twe imię; dlatego po wiek wieków sławić cię będą narody”. W wersecie przed Ewangelią: *Nimis honorati sunt amici tui, Deus, nimis confortatus est principatus eorum* świętych nazywano przyjaciółmi Boga, których godność została potwierdzona. W czasie *offertorium* śpiewano wersele: *Mihi autem nimis honorati sunt amici tui, Deus: nimis confortatus est principatus eorum* (Ps 139[138],17) – „Jak nieocenione są dla mnie myśli Twe, Boże, jak jest ogromna ich ilość”. Ostatnia antyfona po Komunii nawiązywała do wydarzenia powołania św. Andrzeja: *Dicit Andreas Simoni fratri suo: Invenimus Messiam, qui dicitur Christus, et adduxit eum ad Jesum* – „Andrzej mówi do swojego brata, Szymona: Znaleźliśmy Mesjasza, to znaczy Chrystusa. I przyprowadził go do Jezusa”. Antyfony te były niezmiennie w późniejszych wiekach, o czym świadczą antyfonarze z Mont-Blandin (VIII/IX w.), z Corbie (IX/X w.) oraz z Senlis (IX w.)⁶⁴

Oprócz antyfon mszalnych w dobie średniowiecza znane były sekwencje na ten dzień. Przykładem jest tekst znajdujący się w *Liber sequentiarum* Notkera Balbulusa (zm. 912). W sekwencji: *Deus, in tua virtute...*⁶⁵

⁶⁴ R. J. Hesbert, *Antiphonale Missarum sextuplex*, Rome 1935, s. 166-169.

⁶⁵ „Deus, in tua virtute / Sanctus Andreas gaudet et laetatur, / Eadem comitatus. // Piscatio nati tui ipse primum / Factus piscator populorum / Myrmidones idololatrias

wychwalano św. Andrzeja, który cieszy się w mocy Boga, należąc do jego orszaku. Na uwagę zasługuje wskazanie, że św. Andrzej sam został złowiony przez Boga i stał się rybakiem ludzi. Wspominając jego powołanie, męczeńską śmierć, proszono o wstawiennictwo tego świętego u Boga. W Polsce przed Soborem Trydenckim znana była natomiast sekwencja *Aurea nunc dies*, która znajduje się w Graduale tyńieckim z 1526 roku⁶⁶.

Interesującym zagadnieniem jest kult św. Andrzeja w Kościele zachodnim w liturgii pozarzymskiej. Przykładem jest liturgia gallikańska, która została utrwalona w *Missale Gothicum* z VII wieku. W zachowanym formularzu ku czci św. Andrzeja występuje wiele tekstów zmiennych przeznaczonych na ten dzień. Po zaprowadzeniu na terenie państwa karolingów rytu rzymskiego, liturgia według dawnego rytu gallikańskiego, nie była już sprawowana⁶⁷. Formularz przeznaczony na święto św. Andrzeja znajduje się w sekcji 17 i jest zatytułowany: *Missa In Natale Sancti Andreae Apostoli*⁶⁸. Formularz rozpoczyna się od wprowadzenia (*praefatio*) w misterium świętowania. Kapłan wychwalał dzień, w którym św. Andrzej, jako przesławny rybak, po głoszeniu Ewangelii ozdobił Achają męczeństwem, składając na krzyżu ofiarę z własnego ciała. Prosił miłosiernego i wszechmogącego Boga, aby lud napomniany w znaku krzyża kroczył dalej w posłuszeństwie wiary, w której poprzedził go męczennik po spełnionym boju⁶⁹. Motyw krzyża występuje również w modlitwie po liturgii słowa (*collectio*) *Christe domine, crucifer gloriose...*⁷⁰ Kapłan dziękował, że Chrystus ze względu

diu / Fluctivagos rite cepit fidei. // Iis legibus Achaïam tuis Deus, / Victor illius subjugavit / Et tropaeum Christi tui fixit / Ibi, bonum se ostentans militem; // Miraculis, virtutibus, doctrinis / Quacunq̃ quaesita spolia / Tibi, o Rex, attulit, / Atque suo cruore triumphî inscripsit titulos / Tui regum, Domine. // Istum crucis socium et regni credimus / Christi Filii tui, atque fraterculum. Nos igitur peccatis nostris / Gravati te, Deus, poscimus, / Ut illius, qui tua semper / Sectatus praecepta tibi placet, Nos intercessionem tuearis / In aeternum”; Notkerus Balbulus, *Liber sequentiarum*, PL 131, 1022.

⁶⁶ W. Danielski, *Aurea nunc dies*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. I, Lublin 1973, kol. 1133.

⁶⁷ B. Nadolski, *Galijski ryt*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. V, Lublin 1989, kol. 821-822.

⁶⁸ L. C. Mohlberg (wyd.), *Missale Gothicum (Vat. Reg. lat. 317)*, Roma 1961, s. 38-40 [dalej: *Miss.Goth.*].

⁶⁹ „Apostolicum et tot alium saeculo diem, quo retifex praeclarus Andreas post illuminatam praedicationem Achaïam felici martyrio decoravit, uel proprii corporis hostiam crucis insigniam amplectendo gestavit, fratres karissimi, intentis sensibus et totis uisceribus excolamus, inclitam omnipotentis dei misericordiam dipraecantes, uti hunc populum crucis suae signaculo praemonitum illuc iubeat adire adminiculante fidei, quo martyr praecessit impleto certamine. Quod ipse praestare dignetur, qui cum patre et spiritu sancto uiuit et regnat”; *Miss.Goth.*, nr 128.

⁷⁰ „Christe domine, crucifer gloriose, qui constantiam beati Andreae apostoli propter gloriam tui nominis crucifixi ita confortasti in proelio, ut extollereres in triumpho. Exaudi hunc coetum supplicem ac praesentem et praesta, ut qui hoc tempore eius

na chwałę swego imienia w misterium ukrzyżowania umocnił św. Andrzeja w walce i obdarzył go tryumfem. Prosił o wysłuchanie zgromadzonego ludu, aby wierni zostali uwolnieni z grzechów i mogli służyć Bogu, prowadząc życie w czystości.

Do własnych zwyczajów liturgii galijskiej należy modlitwa *Post nomina*, którą odmawiano podczas przygotowania darów ofiarnych. Miała ona miejsce po dyptychach, czyli modlitwach, w których wymieniano imiona świętych, papieża i biskupa, ofiarodawców oraz zmarłych. Miała ona na początku charakter wezwania i zachęty wiernych do wspólnej modlitwy. Na dzień św. Andrzeja rozpoczynała się od słów: *Omnipotentem deum ac dominum nostrum, fratres karissimi...*⁷¹ Kapłan prosił, aby obchodząc uroczystości ku czci św. Apostoła i wspominając jego narodziny dla nieba poprzez męczeńską śmierć, polecać się nawzajem. Skoro Bóg po jego głoszeniu słowa, uwięzieniu, męczeńskiej śmierci dał św. Andrzejowi koronę chwały, tak też aby za jego pośrednictwem dał wierzącym w Niego i pozostającym w uciskach ziemskiego świata i zasadzkach szatana wsparcie w pokusach i jego miłosierdzie, a składających ofiarę i zmarłych (*pausantus*), których wymieniano z imienia, aby uświęcił za wstawiennictwem swego apostoła. Zaraz po tej modlitwie odmawiano modlitwę *ad pacem*, gdyż znak pokoju przekazywano jeszcze przed anaforą. Rozpoczynając od wezwania: *Omnipotens sempiterna deus...*⁷², kapłan wychwalał Boga, który w tak wielkiej do niego miłości umocnił św. Andrzeja, że zwyciężył burze świata, ujarzmił namiętności, nie obawiał się śmierci i udzielił mu

sollemnitati debitum faenus exsoluimus, futuris temporibus modum uitae castissimae ipso opitulante seruemus: per te, Christe, saluator mundi, qui cum aeterno patre uiuis, dominaris et regnas deus in uinitate spiritus sancti in saecula saeculorum"; Miss.Goth., nr 129.

⁷¹ „Omnipotentem deum ac dominum nostrum, fratres karissimi, depraecemur, ut hodierna sollemnia, quae pro natalem beatissimi apostoli et martyris sui Andreae suscepimus, sibi ipse commendet, ac sicut illi hodie ob praedicationem uerbi sui captum inter uincula carceris, flagella et crucis nece adfuit, et de triumpho nobili coronam dedit, ita interuentu eius nobis in se credentibus, qui praessuris huius mundi et insidiis aduersarii fatigamur, in omnibus temptationibus adesse ac misericordiam largire dignetur; et offerentum ac pausantum, quae recitata sunt nomina, apostoli sui intercessione sanctificet: per dominum nostrum Iesum Christum filium suum secum uiuentem"; Miss.Goth., nr 130.

⁷² „Omnipotens sempiterna deus, qui tanta tibi caritate beatum Andream apostolum uincxisti, ut tuo auxilio mundi uinceret fluctos, carnis contereret motus, nitentisque gladii non paueret adsultos, quem crux eleuata suscepit humilem, ut restitueret triumphantem: pacifica, quaesomus, hanc familiam eius sollemnitati collectam, ut dum praebet oscula proximis, indulgens laedentibus ueniam obteneat pro delictis: per dominum nostrum Iesum Christum filium tuum, qui tecum"; Miss.Goth., nr 131.

zwycięstwa. Ze względu na te wydarzenia prosił, aby Bóg obdarzył pokojem swój lud zebrany w uroczystość ku czci św. Andrzeja, a poprzez znak pokoju dał łaskę odpuszczenia przewinień.

Modlitwa eucharystyczna, czyli anafora, podobnie jak w liturgii rzymskiej rozpoczynała się od prefacji, nazywanej *contestatio*⁷³. Kapłan wychwalał Boga, który obdarzył św. Andrzeja wiarą poprzez powołanie i obdarzył go zwycięstwem w męce. On też odznaczał się wytrwałością w głoszeniu słowa oraz wytrzymałością w cierpieniu. Po niesłusznym biczowaniu, uwięzieniu złożył z siebie samego ofiarę na krzyżu. On najłagodniej wznosił ramiona do nieba, objął sztandar krzyża (*crucis uixillum*) i wtedy też poznał tajemnicę Baranka. Kiedy cierpiał, zapomniał o męce, ale z krzyża wychwalał Chrystusa, aż do oddania życia i otrzymania udziału w Królestwie Wiecznego Sędziego. Szczególnie ten motyw uwielbienia Boga poprzez śmierć św. Andrzeja był podkreślany słowami prefacji: nie zrezygnował z podjęcia męki, chociaż lud przypatrywał się i rozpaczał. Na podkreślenie zasługuje tutaj określenie krzyża Chrystusa, które nawiązuje w swej treści do najśłynniejszego hymnu Wenancjusza Fortunatusa (zm. ok. 600) *Vexilla Regis prodeunt*, który po dzień dzisiejszy jest śpiewany w liturgii rzymskiej⁷⁴.

W zależności od danego dnia świątecznego, według liturgii starogalijskiej, odmawiano zmienne *Post sanctus*. Wychwalano słowami tej modlitwy Boga prawdziwie świętego i błogosławionego, który obdarzył św.

⁷³ „Dignum et iustum est, aequum et iustum est, pietati tuae ineffabilis gratias referre, omnipotens sempiternus deus; et inaeestimabili gaudio passionem tuorum praedicare sanctorum, per Christum dominum nostrum. Qui beato Andreae in prima uocatione dedit fidem et in passione donauit uicturiam. Acceperat haec utraque beatus Andreas; ideo habebat et in praedicatione constantiam et in passione tolerantiam. Qui post iniqua uerbera, post carceris septa, alligatus suspendio se purum sacrificium tibi obtulit deo. Extendit mitissimus brachia ad caelos, amplectitur crucis uixillum, defigit in oculis ora, agni cognoscit archana. Denique dum ad patibulum duceretur, in cruce suspenderetur, carne patiebatur et spiritu loquebatur, obliuiscitur crucis tormenta, dum de cruce Christum praeconat. Quantum enim corpus eius in ligno extendebatur, tantum in lingua eius Christus exaltabatur, quia pendens in ligno sociari se ei gratulabatur. Absolui se non patitur a cruce, ne tepiscat certamen in tempore. Turba circumspexit et lamentat, demitti a uinculo cupit, quem reparatorem mentis intellegit, laxari postulat iustum, ne pereat populus hoc delicto. Interea fundit martyr spiritum, possessurus sempiterni iudicis regnum. Per cuius meritis concide nobis, omnipotens deus, ut a malis omnibus tuti atque defensi tibi, domino nostro, deo martyrum et principi apostolorum, laudes semper et gratias referamus cum angelis et achangelis, qui gloriam tuam non cessant clamare dicentes”; Miss.Goth., nr 132.

⁷⁴ Venantius Fortunatus, *Miscellanea, Liber secundus, Caput VII. Hymnus in honorem sanctae crucis*, PL 88, 95.

Andrzeja jako pierwszego powołaniem i uświęcił go w boju⁷⁵. Do zmiennych części należała również modlitwa po konsekracji nazywana *Post Pridie* lub *Collectio post secreta*. Na dzień św. Andrzeja słowami modlitwy: *Recolimus te...*⁷⁶ rozważając mękę Pana za zbawienie świata i wyznając nieustannie wiarę w Stwórcę wszechmogącego, proszono, aby ci, którzy będą przyjmowali dary z ołtarza, również sławili w niebie Boga wraz ze św. Andrzejem.

Modlitwa Pańska w *Missale Gothicum* była poprzedzona własną modlitwą i po niej również recytowano zmienne teksty. W pierwszej z nich: *Deus, qui sanctos...*⁷⁷ zwracano się do Boga, który świętych apostołów wybrał z tego świata, zaliczył do zastępów pełnych blasku aniołów i pouczał w swoich przykazaniach. Kapłan prosił, aby wiernym podobnie pozwolił z nadzieją odmawiać *Modlitwę Pańską*. O wyzwolenie z wszelkiego zła celebrans prosił natomiast słowami: *Ab omni malo...*⁷⁸ Błagał, aby wierni oświeceni światłem apostołów odrzucili skazę grzechu z pożądaniami świata. Występujące tu sformułowanie *pompis saeculi* powraca do liturgii chrzcielnej i tradycji starochrześcijańskiej. Wyrzekając się wszelkich dzieł szatana, w pierwszych wiekach dodano wezwanie odrzekania się od jego pychy (*pompa*). Słowo to oznacza orszak, uroczysty pochód i przepych ku czci bóstw pogańskich. Tertulian (zm. ok. 220) i św. Cyprian (zm. 258) tłumaczą ten fakt, że chrześcijanie mieli wyrzekać się *pompa*, czyli bałwochwaltwa, udziału w ofiarach pogańskich i igrzyskach, co można tłumaczyć jako unikanie okazji do grzechu i zabobonów⁷⁹. Przed Komunią św. kapłan udzielał ludowi błogosławieństwa, które składało się z czterech formuł zakończonych aklamacją Amen⁸⁰. Apostołowie w tych formułach określani

⁷⁵ „Osianna in excelsis, uere sanctus, uere benedictus, uere gloriosus dominus noster Iesus Christus filius tuus, qui beatum Andream apostulum primum electione, exinde certamine consecrauit”; *Miss.Goth.*, nr 133.

⁷⁶ „Recolimus te, domine, passum pro mundi salute humilem, sed credimus subsistere semper in genitore potentem; precamur, ut qui de altario tuo participamus, cum beatis apostolis in caelestibus gloriemur. Praesta, saluator mundi, qui cum aeterno patre et spiritu sancto uiuis”; *Miss.Goth.*, nr 134.

⁷⁷ „Deus, qui sanctos apostulos tuos exemptos ab huius saeculi fluctibus angelicis iussisti coetibus adgregare, quos etiam tuis praeceptionibus inhaerentis, qualiter te deprecarentur exhortator piissimus informasti: supplices quaesumus, ut qui illos hilare affatu salubriter imbuisti, nobis ipsam praecem cum fiducia permittas clamare uel dicere Pater noster”; *Miss.Goth.*, nr 135.

⁷⁸ „Ab omni malo nos eripe, omnipotens deus, et praesta, ut iubar apostolici luminis circumdatione naeuum criminis cum pompis saeculi respuamus: per dominum nostrum Iesum Christum filium tuum”; *Miss.Goth.*, nr 136.

⁷⁹ J. Michalak, *Zarys liturgiki*, Płock 1939, s. 103-104.

⁸⁰ „Domine deus omnipotens, qui gloriosus super sidera sedens, alium nobis sidus beatos apostulos reliquisti, quorum speciosam cohortem felici claritate pollentem prius

są m.in. jako gwiazdy na niebie. Kreśląc nad ludem znak krzyża, prosił, aby on przewyższał wszelkie wrogości i napady mocy, umysły napełnił nauką apostolską (*apostolica dogmata*), którą mogliby rozważać jasnym umysłem (*mente serena*) i bronili jej w dniu sądu.

Do pozarymskich liturgii Kościoła zachodniego należy ryt wizygocki zwany również mozarabskim. Ukształtował się na półwyspie Iberyjskim, a wpływ na jego powstanie miały stolice metropolitalne Tarragona, Sewilla i Toledo oraz ojcowie Kościoła jak: Piotr z Leridy, Just z Urgell (zm. ok. 549), św. Leander z Sewilli (zm. 600), Jan z Saragossy (zm. 613), Konancjusz z Palencji (zm. ok. 638), św. Izydor z Sewilli (zm. 636), św. Ildefons z Toledo (zm. 667) oraz św. Julian z Toledo (zm. 690). Jednolita liturgia została wprowadzona przez IV Synod w Toledo w 633 roku, w której to reformie odegrał ogromną rolę św. Izydor z Sewilli. Odrębności zostały utrwalone podczas najazdu Maurów w 711 roku, gdyż tamtejsi chrześcijanie sprawowali liturgię według zachowanych ksiąg liturgicznych. Odrodzenie tego rytu miało miejsce w Toledo po wyzwoleniu tych ziem z rąk Maurów w 1085 roku⁸¹. Na początku XVI wieku kardynał Franciszek Ximénes de Cisneros (zm. 1517) uporządkował ten ryt, wydając drukiem w 1500 roku mszał zwany mozarabskim⁸². W mszale tym utrwalono najstarsze tradycje tego rytu i liturgię tę można było sprawować codziennie tylko w jednej z kaplic katedry w Toledo. Odrębności zostały zachowane zarówno po Soborze Trydenckim jak i po Soborze Watykańskim II na równi z rytym ambrojańskim. Liturgia mozarabska charakteryzuje się występowaniem wielu tekstów zmiennych w formularzach mszalnych.

Formularz ku czci św. Andrzeja, zamieszczony w wizygockim mszale wydanym po Soborze Trydenckim⁸³, rozpoczyna się od pochwały

praelegisti merito, ut praedistenaris in regno. Amen. Concede propicius circumstantem plebem crucis tuae muneri signaculo, ut uniuersum superit aduersae potestatis incursum. Amen. Infunde sensibus eius apostolica dogmata qua te contempletur mente serena. Amen. Ut in illo tremendo discussionis tempore eorum defensetur praesidium, quorum est secuta praeceptum. Amen. Quod ipse praestare digneris, qui cum patre et spiritu sancto uiuis et regnas deus”; Miss.Goth., nr 137.

⁸¹ H. B. Meyer, *Liturgien. IV. Abendländische Liturgien. 2. Altspanische Liturgie*, LThK VI, Freiburg im Breisgau 1997, kol. 982-983.

⁸² *Liturgia mozarabica secundum regulam beati Isidori, in duos tomos diuisa, quorum prior continet. Missale Mixtum*, PL 85.

⁸³ *Missale Mixtum secundum regulam Beati Isidori dictum Mozarabes. Praefatione, notis, et appendice ab Alexandro Lesleo S.J. sacerdote ornatum. Pars Prima. Sumptibus Venentii Monaldini Bibliopolae in Via Cursus. Typis Joannis Generosi Salomoni superiorum permissu, Romae MDCCCLV, s. 26-29 [dalej: Miss.Moz.]*.

krzyża: *Sancta crux...*⁸⁴ wyśpiewanej w *praelegendum*, czyli w introicie. Ten krzyż, zanim wstąpił na niego Pan i poniósł na nim śmierć męczeńską, wzbudzał śmiertelny strach, a od zbawiennej męki otrzymał prawdziwą miłość. Podczas śpiewu *praelegendum* towarzyszył również werset psalmu przypominający, że Pan doskonale zna człowieka i przenika jego zmysły (Ps 139[138],1-2). Po hymnie *Gloria in excelsis Deo* kapłan odmawiał modlitwę: *Gloria nostra...*⁸⁵ Ten Bóg, który jest chwałą wiernych, jest równocześnie ogłaszany w niebiosach przez aniołów, opiewany na wieki, uroczyście i z wiarą wielbiony w czasie liturgii. Kapłan prosił, aby wierni zostali uwolnieni od własnych grzechów i mogli wiecznie Go sławić w Jego chwale.

W tradycji starohiszczańskiej obficie zastawiony był stół słowa, aniżeli w liturgii rzymskiej. Pierwsze czytanie zaczerpnięte z *Księgi Mądrości* (4,7-15) koresponduje niejako z męczeńską śmiercią św. Andrzeja, który znalazł odpoczynek w Panu, a jego dusza podobała się Bogu. Również ta myśl podjęta została w psalmie (Ps 4), gdyż to Pan uwielbił swego świętego, który wołał do niego w trudnościach. Po odśpiewaniu psalmu odczytywano *apostolus* zaczerpnięty z *Listu św. Pawła do Galatów* (6,9-18). Słowami apostoła zachęcano wiernych, aby nie ustawiali w czynieniu dobra oraz by zawsze się chlubili w krzyżu Jezusa Chrystusa. W Ewangelii przypomniano dlatego warunki naśladowania Chrystusa, do których należą zaparcie się samego siebie i przyjęcie na siebie krzyża (Mt 16,24-28). Motyw uwielbienia podejmował natomiast śpiew *Alleluja* wykonywany po Ewangelii, zachęcając wiernych, aby opowiadać w obecności możnych o nakazach Pana⁸⁶.

Liturgia eucharystyczna w dzień św. Andrzeja rozpoczynała się od śpiewu *sacrificium: Fulgebit justus...*⁸⁷ czyli odpowiednika *offertorium* w liturgii rzymskiej. Przypominano w nim, że sprawiedliwy będzie jaśniał jak blask firmamentu i jak gwiazdy będzie świecił przez całą wieczność. Po niej następowały dwie modlitwy. W pierwszej z nich: *Aniversaria beati*

⁸⁴ „Sancta Crux antequam te Dominus ascenderet timorem terrenum habuisti: modo vero amore celestem obtines alleluja alleluja. V. Domine probasti me et cognovisti me tu cognovisti sessionem meam et resurrectionem meam. P. Modo vero. V. Gloria et honor Patri et Filio et Spiritui Sancto in secula seculorum. P. Modo vero”; Miss. Moz., s. 26.

⁸⁵ „Gloria nostra Deus noster: qui in celis ab Angelis demonstraris: et in perpetuum decantaris: hic solenniter ac fideliter predicaris: presta nobis amplissima pietatis tue a malis propriis liberari: et semper in tuis laudibus gloriarum. R. Amen”; Miss. Moz., s. 26-27.

⁸⁷ „Fulgebit justus sicut splendor firmamenti et sicut stelle celi dantes claritatem lucis ita et justus splendet. V. In perpetua eternitate”; Miss. Moz., s. 27.

Andree...⁸⁸ kapłan zachęcał, aby podczas celebracji tego dnia wierni rozważali, w jaki sposób mąż święty naśladował Zbawiciela. W anamnezie przypomniano powołanie św. Andrzeja, który opuścił wszystko, aby iść za Chrystusem. Wspominając to wydarzenie, kapłan prosił, aby wierni zapaleni tym przykładem naśladowali Pana, wzgardzili światem, aby nie powstrzymywała ich żadna namiętność ziemska, ani żadna przemijająca miłość do rzeczy ziemskich nie odłączyła ich od Zbawiciela, tak, aby idąc śladami świętych, doszli do radości wiecznych. W drugiej oracji: *Supplices te rogamus*...⁸⁹ kapłan błagał łaskawego Boga, aby wierni, wspierani opieką św. Andrzeja, poznali tę wielką łaskę i mogli osiąść rozważę. Wspominano, że św. Andrzej nie tylko głosił Chrystusa ludom, ale nawet samego Egesza, prześladowcę i prokonsula Achai pouczał, aby porzucił kult bezbożny i poznał prawdziwego Boga. On jednak odrzucił tę propozycję. Wspominając te wydarzenia, kapłan prosił, aby wierni poznawali Boga z wiarą, a pozawszy wyznawali Go i nigdy całkowicie się nie oddalili od Niego.

W tradycji wizygockiej, podobnie jak w galijskiej, znano modlitwę *post nomina*. W modlitwie tej: *Nominibus sanctorum*...⁹⁰ za wstawiennictwem św. Andrzeja, apostoła i męczennika, błagano Boga, aby zarówno

⁸⁸ „Anniversaria beati Andree apostoli ac martyris natalicia celebrantes: consideremus dilectissimi fratres quanta mentis alacritate isdem vir sanctus sequi cepit Salvatorem. Nam sicut Evangelia sacra testantur: dum secus mare ambulans hunc et Petrum vocare Dominus dignaretur: audita voce vocationis Christi: terrena omnia derelinquentes: cunctaque simul vitia vite veteris respuentes: a mundanarum jamque rerum curis expediti et liberi: atque ab omnium vitiorum nexibus absoluti: Salvatoris ac Domini vestigia sunt secuti. Horum ergo nos exemplis accensi: sequamur Christum: contemnamus mundum: cum suis operibus transitorium. Nulla nos cupiditas mundana retineat: nec periturarum amor rerum a Salvatoris nostri nos amore disjungat. Quatenus Sanctorum sequendo vestigia: pervenire mereamur ad gaudia sempiterna”; *Miss.Moz.*, s. 27.

⁸⁹ „Supplices te rogamus clementissime Deus: ut Sancto tuo Andrea apostolo ac martyre obtinente: tue cognitionis gratiam uberiori copia atque eminentiori perspicacia consequamur. Nec enim hoc rogantes: eodem interveniente nos adepturos esse diffidimus: quem tanto tuae dilectionis calore succensum agnoscimus. Ut non solum eis qui eo predicante in te credebant salutaria verbi pocula ministraret: sed ipsum quoque impiissimum Egeam persecutorem: ut ab idolorum vanissimo cultu recederet: et verum Deum agnosceret: piis adhortationibus ammoneret. Verum quia nepharius ille ac perfidus gratiam tuae cognitionis: quam ceca superbaque mente contempsit: quia non meruit: utique nec accepit. Presta nobis humillimis servis tuis: ut qui te Deum tuo dono credentes agnoscimus: et agnoscentes fatemur: a te nunquam penitus recedamus. Sed dum tibi subjicimur: tibi que fideliter inhaeremus eternitatis tue munera sortiamur”; *Miss.Moz.*, s. 27.

⁹⁰ „Nominibus Sanctorum Martyrum offerentiumque fidelium: atque eorum qui ab hoc seculo transierunt: a Ministris jam sacri Ordinis recensitis: te Dominum Deum nostrum per intercessum sancti tui Andree apostoli et martyris deprecamur. Ut et martyrum patrocinia nobis semper opitulentur: et offerentium obsequia a te clementer

wierni zawsze cieszyli się pomocą poprzez wstawiennictwo świętych i aby składane dary zostały łaskawie przyjęte. Dary te miały bowiem również duszom wiernym zmarłych wysłużyć udział w niebiańskich schronieniach oraz wieczne odpoczywanie. Także w modlitwie *Redemptor noster...*⁹¹, odmawianej przed przekazaniem znaku pokoju, przyzywano wstawiennictwa św. Andrzeja. W modlitwie podkreślano, że Chrystus poprzez krew krzyża wszystko pojednał w sobie, to co jest w niebie i na ziemi. Niezgoda bowiem powstała na skutek nieposłuszeństwa pierwszych rodziców, ale Pan odnowił wszystko przez swoje Wcielenie i tryumf krzyża. Kapłan prosił o dar pokoju, który przerasta wszelkie zmysły nie tylko ludzi, ale również i aniołów, i błagał o to, aby wierni stale mogli radować się nim w swoich sercach.

Zmienna prefacja, czyli *inlatio*⁹², była zachętą do wychwalania Boga, przez którego św. Andrzej utwierdzony w Jego opiece głosił Chrystusa ukrzyżowanego, nawracając na wiarę ludy, jak też sam ze względu

accipiantur: ac defunctorum fidelium animabus celestium receptacula mansionum: et sempiterna quietis tutamina tribuantur"; Miss.Moz., s. 27.

⁹¹ „Redemptor noster et Domine Omnipotens Jesu Christe: qui per sanguinem crucis tuae omnia pacificare dignatus es: sive que in celis sunt: sive que in terris. Dum discordiam que inter Angelos et homines per culpam primi parentis contracta fuerat: verum hominem assumendo: ac pro omnibus moriendo: per crucis tue trophaeum resolvisti: et pacem inter celestes terrestresque creaturas factor et reparator omnium: atque Angelorum conditor reformasti: acclines te cum omni humilate deposcimus: ut per obtentum sancti Apostoli et martyris tui Andree pacem tuam: que exuperat omnem sensum non solum hominum: sed etiam ipsorum Angelorum in nostris cordibus perhenniter exultare concedas"; Miss.Moz., s. 27-28.

⁹² „Dignum et iustum est: nos tibi gratias agere: te semper benedicere: teque laudare: summe et omnipotens Deus Pater. A quo beatus Andreas apostolus insuperabili protectione munitus: convertens ad fidem populos gloriam crucis Christi predicavit intrepidus: et crucis cruciamenta pro crucifixo Domino suscepit letus atque securus. Dumque de passionis sue cruciatibus letaretur: de persecutoris sui tantummodo interitu condolebat: eumdemque persecutorem: ut eternas penas evaderet exortabat. Sed quod plerumque magis ac magis dannationis pena augmentaretur: quo veritatis ejus predicatio non tacetur. Unde apostolus et martyr salutaria honoramenta illi non tacuit: et inde persecutoris immanis majori crudelitatis atrocitate seviens in necem apostoli quasi more frenetici: ad vindictam medici consulentis exarsit: atque antidotum saluti congruum quod illi medicus obtulit: quasi vitam medici perempturus: ipse medico furens eger bibendum dedit. Dum patibulum gloriose crucis: quod omni laude predicans apostolus extulit: persecutor crudelis eundem apostolum subire precepit. Sed letus gaudensque hoc medicus sumpsit: quod eger insanabilis non credendo abjecit. Nesciens miser quia hoc antidotum licet in gustu parum sentiat amarum: in suavitate tamen dulce est ac jocundum. Dum per hoc et salus habita perhenniter habenda servatur: et salus amissa nunquam penitus amittenda recipitur. Per eum quem tecum et cum Sancto Spiritu unum Deum collaudant Angeli: omnesque superne virtutes sine intermissione ita dicentes"; Miss.Moz., s. 28.

na Niego przyjął spokojnie i z ochotą męki krzyża. Nawet w obliczu śmierci odczuwał współczucie wobec prześladowcy i napominał go, aby uniknął kar wiecznych, przez co narażał się na większy gniew oprawców. W prefacji porównano św. Andrzeja do medyka, z którego ręki chorzy nie chcieli wypić zbawionego leku. Wychwalano również św. Andrzeja jako tego, który belkę krzyża przyjął jak zbawionny lek. Wprawdzie w swoim smaku jest to gorzki lek, ale za to słodki i pełen rozkoszy, i pozwala zachować zdrowie. Porównania występujące w tej prefacji nawiązują w swej treści do tradycji Kościoła⁹³.

Po prefacji występowały jeszcze dwie części zmienne w modlitwie eucharystycznej: *post sanctus*⁹⁴ i *post pridie*⁹⁵. W pierwszej z nich uwielbiano Chrystusa, który gorzki puchar męki skosztował jak lekarz, aby w ten sposób odnowić zbawienie i zachęcić do jego przyjęcia. W zmiennej modlitwie *post pridie* wyznawano ponownie wiarę, że Chrystus zawiesił na drzewie krzyża grzechy człowieka, zstąpił do otchłani, aby wywyższyć ludzi na niebiosy. Pozostawił on również przykład, aby uczniowie, naśladowując go, przyjęli na siebie cierpienie. Potwierdził to św. Andrzej, który ze względu na Zbawiciela złożył ze swego życia ofiarę na krzyżu. Kapłan prosił, aby przyjmujący misterium Ciała i Krwi Pana zostali uświęceni i przyjęli te dary jako lekarstwo dla dusz.

W tradycji wizygockiej przed przyjęciem Komunii św. do własnych tekstów należało wprowadzenie do *Modlitwy Pańskiej*⁹⁶ oraz błogosławień-

⁹³ T. Chodźdło, W. Szubzda, *Andrzej apostoł*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. I, Lublin 1973, kol. 533.

⁹⁴ „Vere Sanctus: vere benedictus Redemptor noster et Dominus Jesus Christus. Qui amarum passionis poculum ideo quasi verus medicus pregustavit: et ut admissam nostre salutis nobis copiam restauret: et nos ad hoc sumendum prior ipse summe provocaret: ipse Dominus ac Redemptor eternus”; *Miss.Moz.*, s. 28.

⁹⁵ „Credimus pariter et fatemur summe ac credulitatis impulsu tacere non sinimur: te Deum Redemptorem: quem nostrum pro nobis miseris in cruce fuisse suspensum. Descendisse etiam in infernum: ut nos resurgens elevares ad celos. Reliquisse etiam nobis exemplum: ut te sequentes Dominum: passiones tolleremus in mundum. quo expleto beatus Andreas discipulus tuus ac martyr et apostolus informatuscruis pro te supplicium devota mente portavit. Fac nos quesumus Domine ipso intercedente hoc tui corporis sanguinisque mysterium spiritus tui rore sanctificatum: ad nostrarum remedium sumere animarum”; *Miss.Moz.*, s. 28.

⁹⁶ „Deus a quo unicus tuus in hunc mundum missus: ac pro nobis in cruce suspensus: nostre redemptionis precium dedit sanguinem suum: ut reconciliati per ejus mortem filiorum apud te promereremur adoptionem: ejusdem nostri mediatoris obtentu nobis nec merentibus tribuat: ut possimus te patrem fiducialiter appellare: et orationem quam ipso docente didicimus: ad te non solum vocibus: sed et meritis proclamare in terris. Pater noster qui es in celis”; *Miss.Moz.*, s. 28.

stwo⁹⁷. W modlitwie przed *Pater noster* powraca motyw śmierci krzyżowej Chrystusa, której się podjął, aby przez swoją Krew pojednać ludzkość ze sobą. Dzięki bowiem odkupieńczej śmierci ludzie zasłużyli, aby stali się adoptowanymi dziećmi, dlatego kapłan prosił, aby wierni dzięki tej łasce mogli szczerze wzywać Boga jako ojca. W błogosławieństwie natomiast celebrans prosił, aby św. Andrzej, który jak Chrystus zawisł na krzyżu, był dla wiernych zawsze troskliwym patronem, wytrwałym orędownikiem wstawiającym się przed Bogiem za grzechy ludzi, aby tak jak on, ufny w moc Pana ukrzyżowanego, który przez śmierć krzyża przewyciężył szatana, pomógł zwalczyć wady.

Bogactwo i różnorodność średniowiecznych tekstów liturgicznych wskazuje na to, że święto ku czci św. Andrzeja było obchodzone uroczyście, poprzedzone nawet wigilią z obowiązującym postem oraz oktawą. Ta ranga liturgicznego świętowania, zróżnicowana lokalnie i utrwalana w używanych w późniejszych mszałach pełnych (*missalia plenaria*), została ujednoczona po Soborze Trydenckim.

2. Teksty liturgiczne po reformie Soboru Trydenckiego

Teksty liturgiczne ku czci św. Andrzeja, obowiązujące w całym Kościele po Soborze Trydenckim, zamieszczono w nowych księgach, które zostały wydane po reformie soborowej. W odpowiedzi na głosy dotyczące odnowy liturgicznej, nie tylko ze strony protestantów, ale również pojawiające się wewnątrz Kościoła katolickiego, sobór postanowił powołać specjalną komisję, której celem było opracowanie ksiąg liturgicznych. Za pontyfikatu papieża św. Piusa V (1566-1572) opublikowano w 1568 roku. *Brewiarz Rzymski*. Zredukowanie szeregu świąt do zwykłego wspomnienia (*commemoratio*), czy też rytu połowicznego oraz usunięcie wielu oktaw, przyczyniło się do przejrzystości rytu. Podobnie 14 lipca 1570 r. wydano *Mszał Rzymski*, który stał się obowiązujący dla całego Kościoła łacińskiego⁹⁸. Przy wprowadzeniu reformy tolerowano tylko zwyczaje sięgające dwustu lat⁹⁹.

⁹⁷ „Sanctus Andreas apostolus: qui pro crucifixo Domino ac Redemptore nostro: est in cruce suspensus: pro vobis ipsi Domino gratiae providus existat semper patronus. R. Amen. / Et ob cuius celebrandam solennitatem alacer est hodie vester conventus: sit pro peccatis vestris ante Deum intercessor assiduus. R. Amen. / Ac sicut hic sanctus virtute fretus Dei crucifixi per crucis victoriam diabolus superavit: ita vos per mortificationem crucis cuncta vitia conculcetis. R. Amen. Per misericordiam ipsius etc. / Dicat Presb. Dominus sit semper vobiscum. R\ . Et cum spiritu”; *Miss.Moz.*, s. 28-29.

⁹⁸ Por. B. Nadolski, *Liturgika*, t. IV, Poznań 1992, s. 63-66.

⁹⁹ Por. H. B. Meyer, *Eucharistie. Geschichte, Theologie, Pastoral*, GdK IV, s. 266.

Po Soborze Trydenckim ku czci św. Andrzeja obchodzono święto w randze święta zdwojonego (*duplex*). Od reformy potrydenckiej święto to nie było już poprzedzone wigilią i obchodzone wraz z oktawą, dlatego – począwszy od pierwszego wydania *Missale Romanum* w 1570 roku – znajduje się tylko formularz w dzień wspomnienia narodzin dla nieba św. Andrzeja¹⁰⁰. Introit, offertorium oraz gradual były te same, co w tekstach przedtrydenckich w sam dzień świętowania 30 listopada. Zmieniono werset przed Ewangelią, który brzmiał *Dilexit Andream Dominus in odorem suavitatis* – „Andrzej był miły Panu jak wonna ofiara”. Werset na Komunię *Venite post me...* natomiast zaczerpnięto ze znanego w średniowieczu formularza wigilijnego¹⁰¹. W liturgii rzymskiej po Soborze Trydenckim nie występuje już sekwencja przeznaczona na ten dzień.

Podobnie modlitwy prezydenckalne znane były we wcześniejszych źródłach. Oracja *Majestatem tuam...* sięga *Libelli* z Werony, gdzie występowała w czwartym formularzu ku czci św. Andrzeja, a następnie przejęta została do Sakramentarza Gelazjańskiego Starszego oraz Sakramentarza Gregoriańskiego – Hadriańskiego. Podobnie *secreta: Sacrificium nostrum* znana była od Sakramentarza Gelazjańskiego Starszego w sam dzień wspomnienia ku czci św. Andrzeja. Do nowych tekstów po Soborze Trydenckim należała modlitwa po Komunii św., która została przejęta z mszału mediolańskiego z 1474 roku¹⁰². Kapłan, recytując modlitwę: *Sumpsimus, Domine...*¹⁰³, wyrażał radość z obchodzenia uroczystości św. Andrzeja. Po przyjęciu Najświętszego Sakramentu kapłan prosił, aby Bóg pomnożył chwałę świętych, a wiernym przyniósł przebaczenie.

Czytania biblijne po Soborze Trydenckim zostały utrwalone zgodnie z tradycją. Wprawdzie w średniowiecznych sakramentarzach nie występowały czytania mszalne, ale świadkami były epistolarze oraz ewangeliarze. Epistolę tworzyły teksty *Listu do Rzymian* (10,10-18), a ewangelię perykopa z *Ewangelii Mateusza* (4,18-22). Teksty te były przedmiotem rozważań w najstarszych zachowanych homiliach przeznaczonych na ten dzień świąteczny, poświadczonych już od papieża Grzegorza Wielkiego¹⁰⁴.

¹⁰⁰ *Missale Romanum Ex Decreto Sacrosancti Concilii Tridentini restitutum Pii V. Pont. Max. iussu editum*, Romae, Apud Hęredes Bartholomei Faletti, Joannem Uariscum, & Socios, Anno Domini MDLXX, s. 3-4 [dalej: MR 1570].

¹⁰¹ Gregorius I, *Liber antiphonarius*, PL 78, 709.

¹⁰² *Liturgia Tridentina. Fontes – Indices – concordantia 1568-1962*, oprac. M. Sodi, A. Toniolo, P. Bruylants, Città del Vaticano 2010, s. 71.

¹⁰³ „Sumpsimus, Domine, divina mysteria, beati Andreae festivitate laetantes: quae, sicut tuis Sanctis ad gloriam, ita nobis, quaesumus, ad veniam prodesse perficiat”; MR 1570, s. 4.

¹⁰⁴ Gregorius I, *Homiliae in Euangelia. Libri duo*, PL 76, 1092-1095; PL 221, 57.

W epistole przypomniano wezwanie św. Pawła, że przyjęta wiara prowadzi do usprawiedliwienia, w jej wyznawanie do zbawienia. Zapewnienie, że wiara w Boga nie może być powodem zawstydzenia, a wyznawanie imienia Pańskiego prowadzi do zbawienia współbrzmi z powołaniem pierwszych uczniów, wśród których był św. Andrzej. Należał on do zwiastunów dobrej nowiny, których głos rozszedł się po całej ziemi. Tekst ten wskazuje na uniwersalizm zbawienia, którego źródłem jest wyznanie, że Pan jest Kyriosem (por. Flp 2,11)¹⁰⁵. W ewangelii natomiast proklamowano fakt powołania apostołów, wśród których na pierwszym miejscu byli bracia Szymon i Andrzej. O natychmiastowej decyzji świadczy fakt porzucenia sieci. W komentarzach biblijnych do tej perykopy ewangelicznej zwrócono uwagę, że były to sieci, które zarzucano, a nie ciągnięto za łodzią, stąd możliwość natychmiastowej reakcji na wezwanie Chrystusa¹⁰⁶.

W wyniku reform Mszału Rzymskiego teksty te nie uległy zmianie. Te same modlitwy i czytania występowały w ostatnim wydaniu Mszału Rzymskiego, które ukazało się w 1962 roku i było owocem reform przeprowadzonych za pontyfikatu św. papieża Jana XXIII (1958-1963)¹⁰⁷. Niezmiennosc tekstów w kościele rzymskim obowiązywała więc przez 400 lat.

3. Teksty mszalne po Soborze Watykańskim II

Reforma Soboru Watykańskiego II miała na celu zwrócenie uwagi na wykorzystanie źródeł liturgicznych, sięgających do starożytności chrześcijańskiej oraz korektę pewnych tekstów, tak, aby odpowiadały one prawdzie historycznej. Jedną z dziedzin była odnowa kalendarza liturgicznego, przeprowadzona w 1969 roku, a następnie mszału oraz brewiarza. Interesującym pozostaje zagadnienie, na ile zostały zmienione teksty liturgiczne na święto św. Andrzeja.

W nowym mszale opublikowanym po Soborze Watykańskim II występuje tylko jeden formularz przewidziany na sam dzień narodzin dla nieba św. Andrzeja, czyli 30 listopada. Zarówno w pierwszym, jak i trzecim wydaniu typicznym *Missale Romanum* znajdują się te same teksty, które nie uległy korekcie w związku z odnową mszału¹⁰⁸. Formularz rozpoczyna

¹⁰⁵ Por. R. Pesch, *Römerbrief*, w: *Die Neue Echter Bibel. Neues Testament*, wyd. J. Gnilka, R. Schnackenburg, t. 6, Würzburg 1983, s. 83.

¹⁰⁶ Por. R. Schackenburg, *Matthäusevangelium*, w: *Die Neue Echter Bibel. Neues Testament*, hrsg. J. Gnilka, R. Schnackenburg, t. 1, Würzburg 1985, s. 42.

¹⁰⁷ *Missale Romanum ex decreto SS. Concilii Tridentini Restitutum Summorum Pontificum cura recognitum, Editio Typica*, Typis Polyglottis Vaticanis 1962, s. 429-430.

¹⁰⁸ *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum*, Editio typica, Typis polyglottis Vaticanis MC-

się od antyfony: *Dominus secus...*¹⁰⁹ Nawiązuje ona do wydarzenia powołania św. Piotra i św. Andrzeja, którzy na głos Chrystusa porzucili sieci (por. Mt 4,18-19). Antyfona ta występowała w formularzu wigilii ku czci św. Andrzeja. Podobnie do znanych tekstów należy antyfona na Komunię: *Dixit Andreas Simoni...*¹¹⁰, która śpiewana była w sam dzień święta. Nawiązywała do wydarzenia, które miało miejsce po chrzcie w Jordanie, gdy dwaj uczniowie św. Jana Chrzciciela stali się uczniami Jezusa. Jednym z nich był św. Andrzej (por. J 1,41-42). Obydwie antyfony również znane były przynajmniej od czasów św. Grzegorza Wielkiego¹¹¹.

Z modlitw prezydenckich tylko kolekta: *Maiestatem tuam...*, zachowana po Soborze Trydenckim, a sięgająca *Libelli* z Werony, została umieszczona w formularzu powatykańskim. Do nowych modlitw należy modlitwa nad darami: *Concede nobis...*¹¹² Składając dary na ołtarzu, kapłan prosi wszechmogącego Boga, aby w święto św. Andrzeja nie tylko przyjął je, ale również dał udział modlącym się w życiu samego Boga. W modlitwie po Komunii: *Roboret nos...*¹¹³ błagano, aby przyjęty Najświętszy Sakrament i przykład św. Andrzeja, pomógł wiernym w naśladowaniu ukrzyżowanego Chrystusa i w ten sposób, by mogli żyć z nim w chwale.

Czytania mszalne posoborowego formularza nawiązują do tradycji rzymskiej. Niezmienną pozostała perykopa ewangelijna (Mt 4,18-22), którą poprzedza werset zaczerpnięty z tegoż fragmentu przypominający wezwanie Chrystusa, aby uczniowie poszli za nim, gdyż chce ich uczynić rybakami ludzi. Pierwsze czytanie w porównaniu z przedwatykańską epistołą rozszerzono o jeden poprzedzający werset z *Listu do Rzymian* (10,9-18). Tym samym na początku już podkreślono fakt, że zbawienie opiera się na wyznaniu wiary w Chrystusa jako Kyriosa i przyjęciu wiary

MLXX, s. 646 [dalej: MR 1970]; *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum Ioannis Pauli PP. II cura recognitum*, Editio typica tertia, Typis Vaticanis MMII, s. 873-874 [dalej: MR 2002].

¹⁰⁹ „Dominus secus mare Galilaeae vidit duos fratres, Petrum et Andream, et vocavit eos: Venite post me, faciam vos fieri piscatores hominum”; MR 1970, s. 646; MR 2002, s. 873.

¹¹⁰ „Dixit Andreas Simoni fratri suo: Invenimus Messiam, qui dicitur Christus. Et adduxit eum ad Iesum”; MR 1970, s. 646; MR 2002, s. 874.

¹¹¹ Gregorius I, *Liber antiphonarius*, PL 78, 709.

¹¹² „Concede nobis, omnipotens Deus, ut his muneribus, quae in beati Andreae festivitate deferimus, et tibi placeamus exhibitis, et vivificemus acceptis”; MR 1970, s. 646; MR 2002, s. 874.

¹¹³ „Roboret nos, Domine, sacramenti tui communio, ut, exemplo beati Andreae apostoli, Christi mortificationem ferentes, cum ipso vivere mereamur in gloria”; MR 1970, s. 646; MR 2002, s. 874.

w zmartwychwstanie. Wersety *Psalmu 18* podejmują myśl lekcji, że same niebiosa głoszą chwałę Boga, a nie są to słowa, których by nie zrozumiano (por. ww. 2-3.4-5)¹¹⁴. Czytania i śpiewy międzylekcyjne pozostały również niezmiennie po ogłoszeniu drugiego wydania porządku czytań mszalnych¹¹⁵.

4. Zakończenie

Teksty liturgiczne, przewidziane na święto św. Andrzeja apostoła pozwalają na ukazanie istotnych treści związanych z kultem tego świętego w liturgii Kościoła. Centrum tego kultu stanowi Eucharystia, dlatego spojrzenie na celebrację Mszy św. w święto św. Andrzeja przez pryzmat tekstów mszalnych pozwala ukazać miejsce tego Świętego w misterium liturgii, a szczególnie jego orędownictwo.

Najstarsze teksty liturgiczne utrwalone w średniowiecznych księgach liturgicznych prezentują ogromne bogactwo i różnorodność związane z celebracją Mszy św. w dzień św. Andrzeja, które miały miejsce przed reformą Soboru Trydenckiego. Wyrazem tego są zmienne formularze do wyboru, jak w przypadku *Libelli* z Werony, obchodzenie wigilii tego święta i oktawy, co też zostało utrwalone w Sakramentarzu Gelazjańskim Starszym. Późniejsze źródła, jak Sakramentarz Gregoriański – Hadriański, czy sakramentarze gelazjańskie z VIII wieku nie przewidywały oddzielnych tekstów ku czci św. Andrzeja na zakończenie oktawy. Wprawdzie modlitwy zmieniano w tych formularzach, ale od Sakramentarza Gelazjańskiego Starszego z VII wieku aż po czasy współczesne obowiązuje jako kolekta modlitwa: *Maiestatem tuam...* Podobnie niezmienną jest epistoła z *Listu do Rzymian* oraz perykopa ewangelijna przypominająca powołanie św. Andrzeja. Po Soborze Watykańskim II epistoła została poszerzona na początku o jeden wers.

Na uwagę zasługują teksty średniowiecznej liturgii mszalnej spoza liturgii rzymskiej. Przykładem jest liturgia galijska, która znana była do czasów reformy przeprowadzonej za Pepina Małego i Karola Wielkiego. Reprezentantem tamtej liturgii jest *Missale Gothicum*, w którym na poszczególne dni liturgiczne przewidywano wiele zmiennych części. Tak też jest w przypadku święta św. Andrzeja, gdzie oprócz własnych modlitw prezydencjalnych i prefacji do zmiennych części należą m.in. *collectio*

¹¹⁴ *Missale Romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum, Lectionarium III pro missis de sanctis, ritualibus, ad diversa, votivis et defunctorum*, Editio typica, Typis polyglottis Vaticanis MCM-LXXII, s. 212-214.

¹¹⁵ *Ordo lectionum missae*, Editio typica altera, Libreria Editrice Vaticana 1988, s. 316.

post nomina, przed przekazaniem znaku pokoju, *post sanctus*, *post secreta*, przed i po Modlitwie Pańskiej oraz błogosławieństwo. Podobnie wiele tekstów własnych występowało w Mszałe mozarabskim wydanym przez kardynała Franciszka Ximénes de Cisnerosa. Można jednak zauważyć, że w tym ostatnim wiele tekstów opierało się na przesłankach pozabiblijnych. W liturgii galijskiej przed Soborem Trydenckim znano również sekwencję przeznaczoną na to święto.

Reforma po Soborze Trydenckim spowodowała uproszczenie świętowania w dzień św. Andrzeja. Pozostawiono tylko formularz w sam dzień, nie obchodzono natomiast wigilii i oktawy ku czci tego świętego. Zniesiono także oddzielną sekwencję. Z modlitw prezydencjalnych i antyfon mszalnych po Soborze Watykańskim II w całości zachowano tylko kolektę i obecnie obchodzone jest w randze święta.

Teksty mszalne ukazują św. Andrzeja przede wszystkim jako apostoła, nauczyciela, przewodnika i orędownika. Pierwsze z tych określeń wskazują na św. Andrzeja jako przykład powołania, wiary, zaufania Chrystusowi oraz wytrwałości aż do poniesienia męczeńskiej śmierci na krzyżu. Ten związek pomiędzy misterium krzyża Chrystusa a śmiercią św. Andrzeja na krzyżu został utrwalony przede wszystkim w tekstach liturgicznych tradycji galijskiej i starohispańskiej. Święty Andrzej, ze względu na wierne przepowiadanie dobrej nowiny i przypieczętowanie swego życia śmiercią męczeńską, zasłużył również na udział w tryumfie Chrystusa ukrzyżowanego. Orędownictwo świętego dotyczy osiągnięcia dóbr wiecznych, uwolnienia od grzechów, namiętności, a przede wszystkim wstawiennictwa w osiągnięciu dóbr wiecznych. Spojrzenie na postać św. Andrzeja przez pryzmat czytań biblijnych pozwala zwrócić uwagę na jego wiarę, posłuszeństwo, a przede wszystkim na oddanie czci Chrystusowi jako Bogu.

Lektura tekstów liturgicznych ze święta ku czci św. Andrzeja, jako jednego z książąt Kościoła, pozwala ukazać tego świętego w misterium Eucharystii, która jest uobecnieniem misterium męki, śmierci i zmartwychwstania Chrystusa. Kult świętych czy składanie Najświętszej Ofiary ku czci świętych, co też znalazło swój wyraz w sformułowaniach dawnych modlitw mszalnych, jest więc oddawaniem czci samemu Chrystusowi. W oparciu o medytacje tekstów liturgicznych, z uwzględnieniem historii liturgii, pozwoli nie tylko właściwie kształtować kult świętych, ale również odkrywać bogactwo i skuteczność ich wstawiennictwa w Mistycznym Ciele Chrystusa.

“I will cause your name to be remembered in all generations” (Ps 45[44],17). The intercession of St Andrew the Apostle according to the Missal of Western Church

The aim of veneration of the saints in the liturgy is the sacramental participation of all believers in the Christ event. Feast days of the saints clearly highlight this aspect, as during the liturgical assembly, which is visible communion of the Church, there is the union of the community of the redeemed of all time in Christ. St Andrew the Apostle, one of the first disciples of Jesus and St Peter's brother, from the beginning of the existence of the Church, has been venerated in a special way. He was the first one called by the Lord, and he brought his brother, St. Peter, to the Messiah. According to the traditions of the Church Fathers, St Andrew preached the Gospel in Scythia, in Pontus, Cappadocia and Bithynia. His martyr's death on the cross in Patras sealed his evangelizing activity in Achaia.

The Mass texts show St Andrew primarily as an apostle, teacher, guide and advocate. The first of these terms indicate St Andrew as an example of vocation, faith, trust in Christ and perseverance until his martyrdom on the cross. This relationship between the mystery of the cross of Christ and the death of St Andrew's cross was recorded primarily in the liturgical texts of old Spanish and Gallic traditions. St Andrew, due to his faithful preaching of the good news and his martyred death, well deserved to participate in the triumph of crucified Christ. The intercession of the saint concerns attaining eternal goods, freedom from sin, passion, and above all intercession in achieving eternal goods. A look at the figure of St Andrew through the lens of biblical readings can draw attention to his faith, obedience, and above all to worshipping Christ as God.